

◆◆◆ BARA PÉTER TAMÁS

Ki fordította először latinra Hitvalló Maximosz *Szeretetről* c. művét?

Cerbanus Cerbani életrajza más középkori fordítók
kontextusában

A 12. század közepén bencés és ciszterci szerzetesek egy új kéziratot vehettek le könyvtáraik polcáról. Az új szövegre először a Bécs melletti Heiligenkreuzból van adatunk (1133/34–1147 között), majd valamivel később a francia Clairvaux-ból.¹ A szöveg a bizánci lelki irodalom bestsellere volt latin fordításban: Hitvalló Maximosz *Szeretetről* c. fejezetei.² A szöveg folyamatban lévő kritikai gondozása fényt derít majd a fordítás elterjedésének részleteire. Jelen tanulmány azt vizsgálja, hogy ki fordította latinra a bizánci görög munkát.

Valamelyest meglepően, a ránk maradt adatok a kutatót a középkori Magyar Királyságba, azon belül is a Pannonhalmi Apátságba vezetik, és egy bizonyos Cerbanust említenek. E tanulmányban amellet érvelünk, hogy Maximosz fejezeteinek pannonhalmi fordítója egy velencei származású egyházi személy volt. Ez az ötlet önmagában nem jelent szakirodalmi újdonságot, hiszen Zalán Menyhért, majd Agostino Pertusi és Kapitánffy István is éltek ezzel a feltevéssel.³ A tanulmány újdonsága Cerbanus életének és

¹ A kodikológiai áttekintés (a szövegvariánsok egymáshoz való viszonyának beható vizsgálata nélkül): KASKA, Katharina, *Zur hochmittelalterlichen Überlieferung von Maximus Confessor, Capita de caritate in der Übersetzung des Cerbanus*, in *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* (2021) 221–248. Lásd még: BÁCSATYAI Dániel, *Cerbanus és a Ciszterciek*, in *Századok* (2020) 2/363–378.

² Hitvalló Maximosz koráról, műveiről és utóéletéről a legfrissebb áttekintés: *The Oxford Handbook of Maximus the Confessor* (szerk. Pauline Allen – Bronwell Neil; Oxford, Oxford University Press, 2015). Maximosz műveinek latin fordításairól lásd: DEKKERS, Eloi, *Maxime le Confesseur dans la tradition latine*, in *After Chalcedon. Studies in Theology and Church History Offered to Prof. Albert van Roey to his Seventieth Birthday* (szerk. Carl Laga et al.; Leuven, Peeters, 1985) 83–99.

³ ZALÁN Menyhért, *Árpád-kori magyar vonatkozású kéziratok az osztrák kolostorok kéziratáraitában*, in *Pannonhalmi Szemle* (1926) 53; KAPITÁNYFFY István, *Cerbanus és Maximus-fordítása*, in *Hungarobyzantina: Bizánc és a görögység középkori magyarországi forrásokban* (szerk. Mayer Gyula – Farkas Zoltán; Budapest, Typotex, 2002) 172 és 192; PERTUSI, Agostino, *Cultura Bizantina a Venezia*, in *Storia della cultura veneta. I: Dalle origini al Trecento* (Vicenza, Neri Pozza, 1976) 342. Cerbanusszal kapcsolatos további releváns irodalom: PALMA, Marco,

tevékenységének összevetése más középkori görög–latin fordítók életével és az így kibővült forrásanyag újraértelmezése.⁵

1050 után arab, illetve görög nyelvből jelentős számú új szöveg került az európai latin nyelvű szellemi vérkeringésbe.⁶ Az 1050 és 1350 között keletkezett mintegy 200 új szöveg fő olvasói a szövegek újrafelfedezésével párhuzamosan felfutó oktatási központok (pl. Chartres, Párizs, Montpellier, Bologna) oktatói és tanulói voltak.⁷ A szövegek feldolgozása jelentősen hozzájárult az egyetemek megszületéséhez és a középkori világkép átalakulásához.⁸ Érdekes módon az új szövegek fordítása viszonylag kevesek, kb. 30 személy munkásságához köthető. Jelen vizsgálódás segítségével nemcsak arról tudunk meg többet, ki lehetett pontosan Cerbanus, hanem az is nyilvánvalóvá válik, hogy életrajzi háttere és munkássága a középkori görög–latin fordítók élvonalába helyezi őt. Személyében az egyetlen olyan fordítóval állunk szemben, aki a közép-európai régióban fordított, és hatása kimutatható bajorországi

Cerbanus, *Cerbanus*, in *Dizionario biografico degli italiani* 23 (Roma, Treccani, 1979), [http://www.treccani.it/enciclopedia/cerbanus-cerbanus_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/cerbanus-cerbanus_(Dizionario-Biografico)/) (2023.10.06); SZOVÁK Kornél, *Cerbanus*, in *Korai Magyar Történelmi Lexikon (9–14. század)* (szerk. Kristó Gyula; Budapest, Akadémiai, 1994) 137; BRAND, Charles M., *An Imperial Translator at the Comnenian Court*, in *Byzantinoslavica* (1998) 217–221; SUAREZ, Alex R., *The Western Presence in the Byzantine Empire during the Reigns of Alexios I and John II Komnenos (1081–1143)* (PhD disszertáció; London, 2014) 127–133; UŐ, *From Greek into Latin: Western Scholars and Translators in Constantinople during the Reign of John II*, in *John II Komnenos, Emperor of Byzantium* (szerk. Alessandra Bucossi – Alex R. Suarez; London, Routledge, 2016) 94–97.

⁴ Ez a módszer különösen gyümölcsözőnek bizonyult olyan fordítók esetében, mint Moerbekei Vilmos (BEULLENS, Pieter, *The Friar and the Philosopher: William of Moerbeke and the Rise of Aristotle's Science in Medieval Europe* [Abingdon, Oxon – New York, Routledge, 2022]) vagy Messinai Bartolomeus (*Translating at the Court: Bartholomew of Messina and Cultural Life at the Court of Manfred of Sicily* [szerk. Pieter de Leemans; Leuven, Leuven University Press, 2014]).

⁵ Beleértve a szerző korábbi tanulmányait is: BARA Péter, *Egy velencei a Magyar Királyságban? Cerbanus Cerbanus és biográfiája*, in *Acta Historica Universitatis Szegedinensis* (2019) 25–37; UŐ, *A Venetian translator in the Hungarian Kingdom? Cerbanus Cerbanus's biography*, in *Hit, Tudomány, Társadalom – Faith, science and community* (szerk. Víz E. Szilveszter et al.; Budapest, Szent István Társulat, 2021) 493–508.

⁶ STEINSCHNEIDER, Moritz, *Die europäischen Übersetzungen aus dem Arabischen* (Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, philosophisch-historische Klasse 149, no. 4 és 151, no. 1) (Vienna, In Kommission bei Carl Gerold's Sohn, 1904–1905); HASKINS, Charles Homer, *Studies in the History of Mediaeval Science* (Cambridge, MA, Harvard University Press, 1924); BERSCHIN, Walter, *Griechisch-lateinisches Mittelalter von Hieronymus zu Nikolaus von Kues* (Bern, Francke, 1980) 211–279 (a felújított angol kiadás: *Greek Letters and the Latin Middle Ages* [ford. Jerold Frakes; Washington, Catholic University of America, 1988]).

⁷ *The European Book in the Twelfth Century* (szerk. Erik Kwakkel – Rodney Thomson; Cambridge, Cambridge University Press, 2018) 215–293.

⁸ *A History of the University in Europe. 1: Universities in the Middle Ages* (szerk. Hilde De Ridder-Symoens et al.; Cambridge, Cambridge University Press, 1992) 312–335, 350–358, 377–385, 417–433.

teológusok traktátusaiban, valamint Petrus Lombardusnak a párizsi egyetemen tartott előadásában.⁹ A rejtélyes fordító életútjának bemutatásához először a „pannonhalmi” Cerbanusszal kapcsolatos adatokat elemzem. Ezt követi a „velencei” Cerbanus életútjának komparatív vizsgálata.

1. A PANNONHALMI FORDÍTÓ

A titokzatos Cerbanus ajándékot adott Dávidnak, a pannonhalmi bencés közösség apátjának, mégpedig Hitvalló Maximosz *Szeretetről* c. művének latin változatát.¹⁰ A kéziratot egy Dávidnak címzett bevezető levél előzte meg, mely információkat tartalmaz a fordítás körülményeiről.¹¹ Ahogyan Leonie Exarchos nemrégiben hangsúlyozta, a fordítások előszavai, illetve a dedikációk hitelesítő funkcióval bírnak: itt derül ki a fordítóról, hogy ki is ő valójában, mennyire képzett, és hogyan készült maga a fordítás.¹² Lássuk tehát, mit árul el a Maximosz-fordításról Cerbanus Dávidnak írt levele.

A fordító szeretettel megtett szolgálatként mutatja be a fordítás elkészítését („servitium cum dilectione”). Címzettjét archimandritának nevezi („reverendissimo patri et domino David archimandritae celeberrimo”). Cerbanus elmondja, hogy nemrégiben Dávid engedélyével felkereste Pastuchium (ma Pásztó) monostorát. Ott több munkára lelt („quosdam libros”) Hitvalló Maximosz tollából, melyekből némely traktátust latinra fordított („aliquos tractatus transferre disposui”). Cerbanus fordítását Dávidnak és közösségének szánja, hogy a közösségi életről szóló újabb forrás gyarapítsa a monostor könyvtárát. Megemlíti, hogy valahányszor a pannonhalmi monostor vendége volt, ott örömet és nyugalmat talált. Cerbanus hangsúlyozza, hogy mivel Isten a szeretet („caritas”), azt megmagyarázni lehetetlen. Ennek ellenére, mégis érdemes egy szeretetről szóló írást elolvasni, ezért Cerbanus alázatos odaadással készítette fordítását, melyet az evangéliumi szegény asszony két fillérjéhez hasonlít (Mk 12,41–44). A fordító elmagyarazza, hogy a fordítást „szennyes kezekkel és rossz lelkiismerettel” („polluta manus et conscientia”) nyújtja át. Szerencsére, ez nem befolyásolja Maximosz művének szent tartalmát. Befejezésül könyörög Istenhez, hogy fordítása olvasóinak épülésére legyen, személyes bűneinek súlyán pedig könnyítsen.

⁹ *Saint John Damascene De fide orthodoxa. Versions of Burgundio and Cerbanus* (szerk. Eloi M. Buytaert; Saint Bonaventure, NY, Franciscan Institute, 1955), li–liv.

¹⁰ A jelenleg elérhető kiadás: CERBANUS, *Translatio Latina S. Maximi Confessoris de caritate ad Elpidium* (szerk. Terebessy Andor; Budapest, Görög Filológiai Intézet, 1944).

¹¹ CERBANUS, *Translatio Latina S. Maximi Confessoris... 2.*

¹² EXARCHOS, Leonie, *Lateiner am Kaiserhof in Konstantinopel: Expertise und Loyalitäten zwischen Byzanz und dem Westen (1143–1204)* (Paderborn, Brill, 2022) 116–145.

Dávid apát 1131 és 1150 között volt pannonhalmi apát, ami irányadó Cerbanus fordításának datálásában.¹³ Dávid feltehetően az elit tagja volt, jó kapcsolatokkal II. Béla udvarában. Támogatást tudott szerezni a monostor templomának felújítására, melyet 1137-ben szenteltek fel. Első olvasatra nem világos, miért nevezi őt Cerbanus archimandritának. A 12. századi Bizáncban a szó egy szerzetesközösség vezetőjét jelöli.¹⁴ Az archimandrita lehetett hegúmenos („vezető”) egyetlen monostor élén vagy több, egy régióban elszórtan elhelyezkedő, illetve egy város különböző pontjain található monostorok élén.¹⁵ Véleményem szerint a görög szó használata a fordító szempontjából volt fontos. Cerbanus ezzel mutatta be, hogy jártas a bizánci világban és – ami a fordítás szempontjából igazán fontos – a görög nyelvben. Cerbanus nyugat-európai kortársai, még ha nem is voltak fordítók, vagy görög tudásuk hiányos volt, görög címeket adtak munkáiknak, hogy jelezzék nyelvi jártasságukat.¹⁶ Salernói Alfano Nemesziosz *Az ember természetéről* c. művét fordította latinra, és annak a görög *πρέμνων φυσικῶν* címet adta,¹⁷ a teológus Havelbergi Anselm Anticimenon címmel adta közre értekezését.¹⁸ A görög cím mögött tehát nem a 12. századi monasztikus struktúra leírását kell keresnünk.

A következő kérdés: Cerbanus pontosan milyen szövegeket talált Pásztón, és azokból mit fordított le? A levélben szereplő *libros/libri* szó jelenthet önálló munkát is, illetve egy önálló munka egy alrészét (pl. „2. könyv”).¹⁹ A levélből azt is tudjuk, hogy nem csak egy szöveg lefordítása („aliquos tractatus”) történt meg. A kutatás két fordításszöveget tulajdonít Cerbanusnak: Maximosz *Szeretetről* c. fejezeteit, illetve a bizánci teológusnak, Damaszkuszi Jánosnak *Az igaz hitről* c. traktátusát. A *Szeretetről* c. munka fordítása 12 kéziratban maradt ránk (teljes vagy részleges szöveget őrizve meg), melyek alapján Cerbanus bizonyosan tekinthető a szöveg fordítójának.²⁰ A 12-ből három kéziratban a *Szeretetről* c. művet Damaszkuszi János teológiai

¹³ SZOVÁK, Kornél, *Dávid apát*, in *Korai Magyar Történeti Lexikon...* 162–163.

¹⁴ TALBOT, Alice M., *Archimandrite*, in *Oxford Dictionary of Byzantium I–III* (szerk. Alexander Kazhdan et al.; Oxford, Oxford University Press, 1992) I, 156.

¹⁵ KAZHDAN, Alexander, *Exarch*, in *Oxford Dictionary of Byzantium II*, 767; TALBOT, Alice M. – KAZHDAN, Alexander, *Protos*, in *Oxford Dictionary of Byzantium III*, 1746–1747.

¹⁶ BURNETT, Charles, *The Twelfth-Century Renaissance*, in *The Cambridge History of Science. 2: Medieval Science* (szerk. David Lindberg – Michael H. Shank; Cambridge, Cambridge University Press, 2015) 369–370.

¹⁷ „A természet törvényeinek gyökerei/alapjai.”

¹⁸ A szó jelentése ebben a szövegekörnyezetben „válasz”, a cím maga a görög *ἀντικείμενον* latin átírata. Anselm, ahogyan arról lejjebb lesz szó, 1136-ban vitába szállt Konstantinápolyban Nikomédiai Nikétás bizánci püspökkel vitás teológiai kérdésekben (lásd: 26. jegyz.).

¹⁹ *Liber*, in *A Latin Dictionary* (szerk. Charlton T. Lewis – Charles Short; Oxford, Oxford University Press, 1962).

²⁰ A kodikológiai áttekintést lásd: 1. jegyz.

munkája követi.²¹ Ezek közül viszont egy sem azonosítja egyértelműen, hogy a Damaszkuszi-mű is Cerbanus fordítása lenne. Ennek ellenére a modern kutatás a kézirati hagyomány és a nyelvi hasonlóságok alapján egyértelműen Cerbanust tartja *Az igaz hitről* c. írás latin fordítójának.²² A Damaszkuszi-fordítás admonti és reuni kéziratai Damaszkuszi Szent Jánost, a troyesi kézirat pedig Nagy Szent Basileiost nevezi meg a mű szerzőjének.²³ A bajoriai teológus, Reichersbergi Gerhoh használta a Cerbanus-féle fordítást két traktátusában.²⁴ Úgy tűnik, hogy különböző kéziratokat használt, mivel az egyik művében Nagy Szent Basileiost nevezi meg *Az igaz hitről* szerzőjének, egy másik munkájában pedig Damaszkuszi Szent Jánost. Jelen tanulmány szempontjából a fontos információ az lehet, hogy talán maga Cerbanus sem tudta, hogy a hitvallás Damaszkuszi Szent Jánostól származik, és esetleg Hitvalló Maximosznak tulajdonította azt.²⁵ Ami biztos, hogy Cerbanus tekinthető a *Szeretetről* c. munka és Damaszkuszi Szent János *Az igaz hitről* c. mű latin fordítójának.

Térjünk most rá Cerbanus nyelvi képességeire. Cerbanus európai szinten speciális nyelvtudással rendelkezett, mely képessé tette, hogy Maximosz patrisztikus görög nyelven írt lelki-teológiai témájú művét latinra átültesse. Ahogyan arról lentebb szólunk, a feladat nemcsak az írott latin és a bizánci írott görög nyelv mély ismeretét követelte meg, hanem filozófiai-teológiai szakterminusokban való jártasságot és azok latin nyelvre való lefordítását is. 1136-ban, vagyis Dávid regnálásával egyidőben, a Bizánci Birodalom fővárosában, Konstantinápolyban nehezen találtak olyan személyt, aki képes volt tolmácsolni Havelbergi Anselm és Nikomédiai Nikétás teológiai vitájában.²⁶ A korszak legjobb fordítói versengtek a feladatért: Velencei Jákob, Pisai Burgundio és Bergamói Mózes. Jóllehet Cerbanusnak nem szóban kellett fordítania, nem volt kevésbé nehéz dolga, mint Mózesnek, aki végül a feladatot megkapta. Mielőtt kitérnénk arra, hol tehetett szert Cerbanus ilyen képességekre, két elemet szükséges még tisztáznunk a dedikációban.

Különös, hogy Cerbanus engedélyt kért Dávidtól („ab excellentia sactitatis vestrae licentiatuſ”), hogy Pásztorra utazhasson. Pászton bencés monostor működött a 12. században, apátját is ismerjük Cerbanus látogatásakor.²⁷ Dá-

²¹ A három 12. századi kódex időrendben: Admont, Stiftsbibliothek, Cod. 767; Troyes, Médiathèque de Troyes Champagne Métropole, Cod. 1234; Rein, Stiftsbibliothek, Cod. 35.

²² Lásd: *Saint John Damascene...* (szerk. Buytaert) li–liii.

²³ Uo. 389, jegyzetek a 2. és 3. sorokhoz.

²⁴ Uo. 388, ixix–li.

²⁵ A fennmaradt forrásanyag alapján a pontos tényállás nem rekonstruálható.

²⁶ Lásd: EXARCHOS 86–89 és KAPRIEV, Georgi, *Lateinische Rivalen in Konstantinople: Anselm von Havelberg und Hugo Eterianus* (Leuven, Peeters, 2018) 57–174.

²⁷ VALTER, Ilona, *Pásztor*, in *Korai Magyar Történeti Lexikon...* 533; Uő, *A pásztói monostor fel-*

vid a pannonhalmi közösség előljárója volt, nem rendelkezett fennhatósággal Pászto felett, így a kért engedélyt nem a két monostor egymás közötti relációja szempontjából kell értelmeznünk. Véleményem szerint a dedikációban említett másik elem, vagyis Cerbanus rendszeres, vendég státuszban való pannonhalmi jelenléte segíthet a kérdés megértésében. Másik oldalról közelítve a problémát: hol tartózkodott egy ilyen jól képzett ember a 12. századi Magyar Királyságban, amikor nem Szent Márton hegyén tett látogatást? Nem zárható ki a feltételezés, hogy Cerbanus külföldi vendég vagy követ státuszban tartózkodott az országban. Középkori követeknél egyértelműen adathozható, hogy a Magyar Királyságon belüli utazáshoz vendéglátó uruktól kaphattak engedélyt.²⁸ Az engedély kérése és megadása azonban többnyire szóban történt, írott nyomára ritkán lelni. Tudomásom szerint az időben legközelebbi dokumentált eset 1510-ből származik, amikor a francia követ Ludovico Heliano nem kapott engedélyt II. Ulászló királytól, hogy az országon belül utazhasson.²⁹ Az adathiány nem ad teret további válaszokra, viszont vizsgálódásunk irányát Cerbanus származása felé tereli.

A dedikációban az szerepel, hogy a fordító korábbi életrésztében valamilyen módon „beszennyezte” kezét és lelkiismeretét. A dedikáció végén Cerbanus Dávid és közössége imáját kérte saját magáért. A levél elején említett szeretettel végzett fordítói szolgálat egyfajta penitencia is lehet, ahogyan az más 12. századi fordítók esetén is adathozható.

Cerbanus az özvegyasszony újszövegségi történetének segítségével (Mk 12,41–44) magyarázza el helyzetét: „Tehát amint az a két apró dolog sokkal értékesebb volt Istennek, mint sok aranytömb, fogadd ezeket a dolgokat [utalva a fordításra], melyeket alázatos odaadásom könyörögve hoz eléd.”³⁰ A fordítás mint apró ajándék egyfajta formula humilitatis, mely lekicsinyli a fordító érdemeit. Mondhatjuk, hogy egyfajta fordításirodalmi topossal van dolgunk. Mégis ez az ajándék értékesebb az aranynál Cerbanus tálalásában. Ez utalhat magára a fordított szövegre. Emellett, ha elfogadjuk, hogy Cerbanus a két fillér-történetre utal, akkor nemcsak a fordítás minőségéről vagy a

tárása, in *Communicationes Archaeologiae Hungariae* (1982) 167 és 199. Egyes történészek a Cerbanus által ott talált kéziratok miatt a monostor görög előzményei mellett érveltek. Lásd: uo. 167, szakirodalmi összefoglalóval.

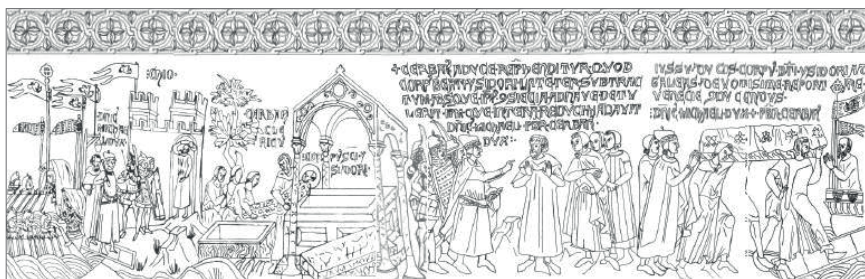
²⁸ QUELLER, Donald, *The Office of Ambassador* (Princeton, Princeton University Press, 2017) 202–203.

²⁹ LAKATOS, Bálint, *Haag, Mrakes, Cuspinianus és Helianus. A német és francia követek tárgyalásai a magyar elittel az 1510-es tatai országgyűlés idején*, in *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* (2011) 228.

³⁰ CERBANUS, *Translatio Latina S. Maximi Confessoris...* 2. l. 19–22: „Quapropter velut illa duo minuta plus multis talentis Deo famosa, sint haec sanctitati vestrae, si placet, acceptabilia, quae meae supplex humilitatis offert devotio.” A passzust Terebessy Andor értelmezte a két fillér történetének tükrében, lásd az apparátust uo.

Maximosz-féle szöveg értékéről van szó. Jézus az evangéliumban az apostoloknak elmagyarázza, hogy a szegény özvegyasszony azért tett nagy dolgot, mivel *mindenét* odaadta a templom javára abban a két fillérben. Cerbanusnak valóban nem volt semmi más a tarsolyában, csak fordítói talentuma, amellyel alázatosan kidolgozta a *Szeretetről* írott fejezetek latin verzióját? Ha nem a fordítói munka felértékeléséről van szó, mi történt Cerbanusszal, hogy mindent elveszített? Mi volt az a véték, amivel bemocskolta kezét és szívét, és amiért vezekelni akart?

A szent szövegek fordítása mint vezeklés vagy a penitencia egy formája jelen van Cerbanus kortársai között. Pisai Burgundio (1110–1193), akit már emítettünk az 1136-os bizánci–latin teológiai vita kapcsán, Pisából Konstantinápolyba utazott 1151-ben mint diplomata.³¹ Az útra fia, Hugolinus is vele tartott, aki azonban beteg lett és útközben meghalt. Burgundio elhatározta, hogy fia lelki üdvéért lefordítja Aranyszájú Szent Jánosnak a János evangéliumához írott szentbeszédeinek gyűjteményét. Cerbanus Dávidnak szóló levele nem tárja elénk egy hasonló életrajzi krízis részleteit. Azonban, ha végigtekintjük a „velencei” Cerbanus életútját és munkásságát, meglátásom szerint rátalálhatunk arra a krízisre, mely megvilágíthatja a pannonhalmi fordító helyzetét. A velencei Cerbanus esetében egy mozaikfreskó-ciklus részlete mutatja be őt egy igen nehéz helyzetben.³²

DOMENICO MICHEL DÓZSE FELELŐSSÉGRE VONJA CERBANUST
(mozaikfreskó az Iszidórosz-kápolna északi falán)³³

³¹ CLASSEN, Peter, *Burgundio von Pisa: Richter, Gesandter, Übersetzer* (Heidelberg, Carl Winter, 1974) 69–70.

³² DE FRANCESCHI, ENZO, *I mosaici della cappella di Sant'Isidoro nella Basilica di San Marco a Venezia*, in *Arte Veneta* (2003) 6–29.

³³ Köszönetemet fejezem ki Prof. Enzo De Franceschinek, hogy rendelkezésemre bocsátotta a freskóról készített rajzait. Ezek megtalálhatók: FRANCESCHI 8.

A velencei Szent Márk-székesegyházban ma is megtekinthető ábrázolás magyarázó szövege a következő eseményt tárja elénk: „Cerbanus a dózse megrovásában részesül, mivel Szent Iszidórosz ereklyéjét [holttestét] a dózse tudta nélkül ellopta, egy hajóra vitte, és ott a földre helyezte.”³⁴ A velencei Cerbanus tehát egy furtum sacrumban, vagyis egy ereklyelopásban játszott központi szerepet, amivel magára vonta a velencei dózse haragját.³⁵ Az eseményről írott hagiográfiai beszámolójában a velencei Cerbanus hangsúlyozta, hogy „nagy bűn terhét cipeli”.³⁶ Vajon a pannonhalmi Cerbanus homályba burkolózó bűneire magyarázatot adhat a velencei Cerbanus vétke? Vajon a velencei Cerbanus emiatt került Pannonhalmára? Vajon a két személy azonos? Ezen kérdések megválaszolásában segít a velencei Cerbanus életútjának áttekintése.

2. A VELENCEI CERBANUS

Cerbanus Cerbani, latinos formájában Cerbanus Cerbanus³⁷ biográfiája két forrásból rekonstruálható. Az első a maga Cerbanus által írt hagiográfiai munka a khioszi mártír, Iszidórosz maradványainak Velencébe való átszállításáról (translatio; a mű rövid címe *Translatio Isidori*).³⁸ A történet egy izgalmas és egyben apologetikus hangvételű narratíva Cerbanus meneküléséről Konstantinápolyból és részvételéről az 1124–1125-ös velencei keresztes hadjáratban. Iszidórosz ereklyéje végül 1125-ben jutott el Velencébe, ahol a későbbi Szent Márk-székesegyház területén egy kápolnában helyezték el.³⁹ A 14. században a felújított és kibővített Szent Márk-székesegyházban Iszidórosz mártírnak külön kápolnát szenteltek. A kápolna ma is látható, és mindkét falát mozaik-freskók díszítik. Az északi falon látható Iszidórosz holttestének Khioszról

³⁴ FRANCESCHI 29: „Cerbanus a duce reprehenditur quod corpus b. Isidori latenter subtractum absque ipsius conscientia ad navem detulerit ipsumque in terram deduci mandavit.”

³⁵ A „furtum sacrum” kifejezéshez lásd: GEARY, Patrick J., *Furta Sacra. Thefts of Relics in the Central Middle Ages* (Princeton, Princeton University Press, 2011).

³⁶ *Translatio mirifici martyris Isidori a Chio insula in civitatem Venetam* (szerk. Paul Riant; Paris, Imprimerie Royale, 1886–1895, repr. 1967; továbbiakban: *Translatio Isidori*) 321, *Praefatio*: „A bűnök szörnyű terhétől nyomva. Enormi quippe criminum mole gravatus.”

³⁷ *Translatio Isidori* 324: „Egy bizonyos velencei egyházi ember, Cerbanus személy és családnévére nézve. [...] quidam Venetiarum clericus, Cerbanus nomine et cognomine.”

³⁸ *Translatio Isidori* 321–334. A szöveget megőrző 14. századi kézirat: Marc. Lat. cl. IX n. 27 (2797), f. 234–239. Lásd: VALENTINELLI, Giuseppe, *Bibliotheca Manuscripta ad S. Marci Venetiarum* 5 (Velece, typ. commercii, 1870) 290. Cerbanus egy kétkötetes epikus költeményt is írt a velencei expedícióról, lásd: *Translatio Isidori* 324. A költemény kézírata eddig nem került elő. Iszidórosz mártírról lásd: KIMPEL, Sabine, *Isidor von Chios*, in *Lexikon der Christlichen Ikonographie VII* (szerk. Wolfgang Braunsfels; Róma, Herder, 1974) 11.

³⁹ FRANCESCHI 7–9.

Velencébe való átszállításának (translatiójának) képes története, mely a velencei Cerbanus életrajzának második fő forrása. A Cerbanus életét taglaló szöveg és képi ábrázolás összekapcsolódik. A *Translatio Isidori* egy 14. századi kódexben maradt ránk. A passionarium (szentek életét és szenvedéseit tartalmazó, liturgikus használatú olvasmányok gyűjteménye) a 14. században állt össze. Létrejött az új Iszidórosz-kápolna 1355-ös felszenteléséhez köthető. A velencei Cerbanus életrajza a következőképpen rekonstruálható.

a) Cerbanus a bizánci császár szolgálatában

Cerbanus a Cerbanik nemesi családjából származott, a hagyomány szerint elődei a velencei lagunákba elsőként betelepülők közé tartoztak.⁴⁰ Rokonai közül az egyik, egy bizonyos Dominicus, grádói pátriárka volt 1073 és 1084 között.⁴¹ Ezzel az északi itáliai régió legmagasabb egyházi méltóságát töltötte be. Egy másik rokon, Petrus Cerbano, a velencei elit tagjaként a dózsével együtt szerepel egy adománylevel aláírói között.⁴² Cerbanusunk az egyházi pályát választotta és pap lett (sacerdos).⁴³ Konstantinápolyba költözött, és először I. Komnénosz Alexiosz (1081–1118),⁴⁴ majd II. Komnénosz János (1118–1143) udvarában tartózkodott.⁴⁵ Cerbanus érkezése idején a Velencei Köztársaság és a Bizánci Birodalom kapcsolata intenzívebbé vált.⁴⁶ Velence a 11. század során fokozatosan felülkerekedett Amalfin a kereskedőállamok közötti versengésben. A velencei flotta támogatása nélkül I. Alexiosz nem tudott volna szembeszállni az 1080 után újra és újra visszatérő dél-itáliai normann támadásokkal.⁴⁷ Emiatt a császár különleges kiváltságokat adott Velencének, mely – többek között – adómentes kereskedelmi lehetőséget je-

⁴⁰ *Chronicon Venetum quod vulgo dicitur Altinate*, in *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores 14* (Hannover, 1883) cap. VI, p. 30. l. 5. és p. 35. l. 20–22,

https://www.dmgh.de/de/fs1/object/display/bsb00000891_00043.html?sortIndex=010%3A050%3A0014%3A010%3A00%3A00&sort=score&order=desc&context=cerbani&divisionTitle_str=&hl=false&fulltext=cerbani (2023.10.12.).

⁴¹ Olivólóval és Aquileiával együtt. Lásd: SCHMIDINGER, Heinrich, *Grado*, in *Lexikon des Mittelalters I–IX* (Stuttgart, Metzler, 1977–1999) IV, col. 1632–1633 (online: Brepolis Medieval Encyclopaedias – Lexikon des Mittelalters Online).

⁴² *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig II* (szerk. Georg Thomas; Bécs, Hof- und Staatsdruckerei, 1964) 59.

⁴³ *Translatio Isidori* 324, 328.

⁴⁴ Uo. 324: „Valamennyi időt töltve ott. Aliquantum commoratus.”

⁴⁵ Uo. 324: „Egy kis ideig ott időzve. Paulisper occupatus.”

⁴⁶ FRANKOPAN, Peter, *The Rise of the Adriatic in the Age of the Crusades*, in *Byzantium, Venice and the Medieval Adriatic: Spheres of Maritime Power and Influence, c. 700–1453* (szerk. Magdalena Skoblar; Cambridge, Cambridge University Press, 2021) 282–288.

⁴⁷ Lásd: MCQUEEN, William B., *Relations between the Normans and Byzantium, 1071–1112*, in *Byzantium* (1986) 427–476.

lentett az egész birodalomban és külön velencei városrészt Konstantinápolyban.⁴⁸ Ezek a kiváltságok erősítették a velencei jelenlétet olyan városokban, mint Dyrrachium, Théba, Kréta és Konstantinápoly.⁴⁹

A velencei kereskedőtelepek, még a legkisebb állomások is, a helyi templom és papja köré szerveződtek.⁵⁰ A pap nemcsak a velencei hívek lelki szükségleteire figyelt az ortodoxok és muszlimok lakta vidékeken. A templom szolgált a javak, mértékek és mérőeszközök tárhelyéül, a pap pedig őrizte és gondozta ezeket. A kereskedelmi tevékenység a templomok fizikai teréhez kötődött, a papok közvetítettek a velenceiek, bizánciak és más latinok/nyugat-európaiak között. Cerbano Cerbani kiváló jelölt lehetett egy ilyen pozíció betöltésére Konstantinápolyban: nemcsak pap volt, hanem nemes is. Az előkelő utazók, zarándokok és vendégek mindig jó fogadtatásban részesültek Konstantinápolyban.⁵¹ A középkori követek is legtöbbször az előkelők közül kerültek ki, akik megfelelő műveltséggel és kiállással rendelkeztek reprezentációs feladatok ellátására.⁵²

Cerbanus felülmúlt más papokat és nemeseket latin- és görög tudásával.⁵³ A *Translatio Isidori* bevezetőjében hangsúlyozta, hogy Iszidorosz mártírról görög szövegeket olvasott, amikor a művet készítette. Kiemelte, hogy görögből fordított is ebből a célból.⁵⁴ Ezen adatból Charles M. Brand arra következtetett, hogy Cerbanus a császári fordítók egyike volt (δηρμηνευτής, interpres).⁵⁵ Azzal együtt, hogy ez a feltevés valószínűleg helytálló, az ada-

⁴⁸ BROWN, F. Horatio, *The Venetians and the Venetian Quarter in Constantinople to the Close of the Twelfth Century*, in *The Journal of Hellenic Studies* (1920) 68–88.

⁴⁹ SUAREZ, *The Western Presence...* 55–60.

⁵⁰ BORSARI, Silvano, *Venezia e Bisanzio nel XII secolo. I rapporti economici* (Venezia, Deputazione, 1988) 42; SUAREZ, *The Western Presence...* 120.

⁵¹ CIGAAR, Krijna N., *Western Travellers to Constantinople: the West and Byzantium, 962–1204: Cultural and Political Relations* (Leiden – Boston, Brill, 2001) 22. Pl. Ludovicus Guillelmus francia előkelő és szerzetes volt I. Alexios szolgálatában, lásd: SUAREZ, *The Western Presence...* 123–126. A sokat emlegetett Bergamói Mózes szintén nemesi család tagja volt, lásd: CREMASCHI 49–50.

⁵² QUELLER 153.

⁵³ Cerbanus görög tudásáról lásd: PERTUSI, Agostino, *Venezia e Bizanzio: 1000–1204*, in *Dumbarton Oaks Papers* (1979) 17; PERTUSI, *Cultura bizantina a Venezia* 339–345; SUAREZ, *The Western Presence...* 127–133; SUAREZ, *From Greek into Latin...* 94.

⁵⁴ *Translatio Isidori* 321: „... úgy fordítsák görögből latinra. ita de Graeco in Latinum transferam.” Illetve 321–322: „... bizonyos dolgokat csak latinul olvastam. Más dolgokat viszont görögül olvasva találtam meg. Quaedam in Latino solum legi. In Graeco vero legens caetera reperi.” Feltehetően Cerbanus egy passióra vagy csodagyűjteményre gondolt, mely kiegészítette a *Translatio Isidorit*. Két rövid, még nem publikált latin szöveg előzi meg a fentebb említett 14. századi kódexben a *Translatio* szövegét (Marc. Lat. cl. IX n. 27 (2797) f. 222–223, 332–234).

⁵⁵ BRAND 217–221. A standard munka a korszakban működő császári fordítókról: GASTGEBER, Christian, *Die lateinische „Übersetzungsabteilung“ der byzantinischen Kaiserkanzlei unter den Komnenen und Angeloi I–III* (PhD disszertáció; Bécs, 2001). A fordítók hivatalának áttekintésére lásd: I, i–xii.

tok csak Cerbanus udvari szolgálatát és mindkét nyelv tudását erősítik meg. Nem tudjuk pontosan, Cerbanus mikor és hogyan tanult meg görögül. Lehetőséges, hogy már Velencében is szert tett bizonyos alapokra. A középgörög nyelv különböző rétegeket foglalt magában: a mindennapi beszélt nyelvet, az ortodox egyház és liturgia nyelvét és az írott görög műnyelvet, mely a klasszikus görög szerzők nyelvezetét utánozta. 1100 körül kimutatható, hogy Velencében használták a mindennapi görög nyelvet.⁵⁶ Egy másik példa Bergamo városából szintén jól illusztrálja a görög nyelvtudás kérdését.⁵⁷ Péter, egy tanult egyházi ember, testvérétől, Mózesről levélben kért segítséget a görög igeragozásban. Mózes a fentebb említett 1136-os görög–latin teológiai vita tolmácsa volt. Péter kérdése az alapvető igeformákra és ékezesűkre irányul. Mózes válasza igen precíz, és bemutatja tudását az igeformák, ékezés, kiejtés, klasszikus dialektusok és pontos grammatikai fogalmak használatával. Mózes egy másik levelében kifejti, hogy ő nemcsak görög nyelvet és nyelvtant, hanem görög irodalmat is tanult.⁵⁸ Ez minden valószínűség szerint iskolai keretben vagy legalábbis egy tanár irányítása alatt történt alap-, majd középszinten, majd több év után lett Mózes a császár titkára és hivatalos fordítója.⁵⁹ Cerbanus esetében hasonló tanulási folyamatot feltételezhetünk mire belőle is – ahogy Brand feltételezte – császári fordító lett.

A bizánci uralkodók hagyományosan hivatalos fordítói szekciót tartottak fenn az államapparátus keretében. A keresztes hadjáratok 1095-ös megindulásával a nyugati lovagok, zsoldosok, kereskedők és utazók száma megnövekedett a Mediterraneum keleti felében.⁶⁰ Ez hatással volt a császári fordítókra is, akiknek egyre több feladatuk lett, bár számban nem növekedtek. 1160-ra megszületett a „császári főtolmács/főfordító” intézménye, mely a dromos logothetése alá tartozott.⁶¹ Christian Gastgeber kutatásai igazolták, hogy 1140 után több nyugati származású fordítót alkalmaztak, mint korábban.⁶² Az intenzívebbé váló nyugati kapcsolatok ellenére a bizánci hivatalos fordítószemélyzet száma nem volt magas. Christian Gastgeber 29 fordítót tudott beazonosítani a bizánci udvarban a 11. századtól 1204-ig. Ezek közül csak 11 személyt ismerünk név szerint,⁶³ és a fennmaradt dokumentumok száma

⁵⁶ Lásd: PERTUSI, *Venezia e Bizanzio...* 17, 55. jegyz.

⁵⁷ CREMASCHI 197–200; Péter tanulmányairól és annak háttéréről lásd: uo. 51 és 13–49.

⁵⁸ Uo. 151: „Én görög irodalmat tanultam. me Graecas litteras didicisse.”

⁵⁹ A Mózes és Cerbanus korában Bizáncban működő iskolarendszerről lásd: MAGDALINO, Paul, *The Empire of Manuel I Komnenos, 1143–1180* (Cambridge, Cambridge University Press, 2009) 325–331.

⁶⁰ CIGAAR 78.

⁶¹ GASTGEBER I, xii; MILLER, Donald A., *The Logothete of the Drome in the Middle Byzantine Period*, in *Byzantium* (1966/67) 438–470.

⁶² GASTGEBER I, cxxxii–cxlvi.

⁶³ Adralestos, Cerbano Cerbani, Moses of Bergamo, Triphilus, Isaakios Aaron, Gilbertus, magis-

kicsivel több mint 50.⁶⁴ Akkor is, ha ez csak a valós dokumentumprodukciónak kis része, viszonylag kis számú személyzet képes volt annak megírására. Cerbanus konstantinápolyi tartózkodása alatt, kb. 1100 és 1125 között, csak Velencei Jákobot ismerjük név szerint. Ezek az adatok arra engednek következtetni, hogy amennyiben Cerbanus császári tolmács volt, egy szűk körhöz tartozott. Cerbanus ismerte Velencei Jákobot, és említette őt a *Translatió*-ban.⁶⁵ Azt is tudjuk, hogy Kréta kormányzója (katepano/dux) ismerte Cerbanust személyesen. Feltehetően Konstantinápolyban találkoztak.⁶⁶

A *Translatio Isidori* szerint Cerbanus elmenekült II. János udvarából az 1124-es év végén.⁶⁷ Ez egy hosszabb velencei–bizánci konfliktus keretében történt. 1119-ben II. János nem újította meg az apja által Velencének adományozott különleges kiváltságokat.⁶⁸ A két állam viszonya feszültté vált, Velence nem fogadta el II. János álláspontját.⁶⁹ Mikor meghívást kaptak, hogy siessenek a jeruzsálemi király, Baldwin segítségére, a kelet felé tartó velencei flotta minden lehetőséget megragadott a bizánci területek pusztítására.⁷⁰ 1122-ben Domenico Michiel dózse megostromolta Korfut. 1124-ben az Akránál és Türosznál elért sikereket követően a visszatérő flotta feldúlta Rhodoszt, majd Khiosz szigetén töltötte a telet, ahonnan 1125 elején indultak tovább. A Khiosz szigetén történekekről Cerbanus kapcsán még részletesen lesz szó; az onnan továbbhajózó flotta végigdúlt több, a kis-ázsiai partvidéken fekvő szigetet, majd a Peloponnészosz következett, ahonnan Dalmácián keresztül érkeztek vissza Velencébe. A bizánci–velencei ellenségeskedés 1126-ban ért véget, amikor II. János megújította a korábbi privilégiumokat.⁷¹

A konfliktus kezdetén Cerbanus nem hagyta el Konstantinápolyt, mivel a császári alkalmazottak biztonságot élveztek. Hozzá hasonlóan Leo Tuscus,

ter Rudegerus, Leo Rogerius, Leo Tuscus, Gerardos Alamanopoulos, Iacobus.

⁶⁴ GASTGEBER II; a pontos szám 42.

⁶⁵ Mint az 1123–1125 közötti velencei hadjáratról prózában írt történeti elbeszélés szerzőjét, *Translatio Isidori* 324.

⁶⁶ Uo. 3. fejezet, melyben Cerbanus arról ír, hogy a dux a fővárosba utazott. Lásd még: SUAREZ, *The Western Presence*...131.

⁶⁷ *Translatio Isidori* 134.

⁶⁸ SUAREZ, *The Western Presence*... 106, 398. jegyz.

⁶⁹ Uo. 107.

⁷⁰ DANDOLO, Andrea, *Chronica per extensum descripta*, aa. 46–1280 (szerk. Ester Pastorello; Bologna, Zanichelli, 1938) 235–236; NICOL, Donald M., *Byzantium and Venice: A Study in Diplomatic and Cultural Relations* (Cambridge, Cambridge University Press, 2002) 78–83; DEVANEY, Thomas, "Like Ember Buried in Ashes:" *the Byzantine-Venetian Conflict of 1119–1126*, in *Crusades – Medieval worlds in Conflict* (szerk. Thomas F. Madden et al.; Farnham – Burlington, Aldershot, 2010) 127–147.

⁷¹ Sőt, néhány éven belül Ciprus és Kréta is bekerült Velence adómentes zónájába, lásd: SUAREZ, *The Western Presence*... 108–109.

a 12. század második felében élő pisai császári fordító⁷² sem hagyta el Konsztantinápolyt még a nyugatiak ellen elkövetett 1182-es pogrom után sem.⁷³ A *Translatio Isidori* tanúsága szerint Cerbanus akkor akarta elhagyni Konsztantinápolyt, amikor eljutott hozzá a hír, hogy honfitársai a Szentföld felé tartanak. Ahogyan azt a *Translatió*ban leírta, nem akarta, hogy a bizánci közegben Velence ellen kelljen munkálkodnia kényszer hatása alatt.⁷⁴ Többször folyamodott a császárhoz eltávozási engedélyért („licentia”), azt azonban nem kapta meg.⁷⁵ Ez nem volt egyedüli eset a nyugati alkalmazottak körében.

A már többször emlegetett Bergamói Mózes 1125-ben érkezett Konsztantinápolyba, ahol II. János titkáráként és fordítóként dolgozott. 1130-ban szeretett volna visszautazni Bergamóba húsvét ünnepére, hogy találkozzon Péter testvérével. Azonban ő sem kapta meg II. Jánostól az engedélyt, és emiatt így magyarázkodott testvérenek: „Elhatároztam, hogy most húsvétkor meg foglak látogatni, ha a körülmények is úgy alakulnak, de mielőtt eljött az utazás ideje, a császár erőszakos közbelépése ismét dolgozni kényszerített, ámbár indulásra készen voltam.”⁷⁶ Mózes levele arra hívja fel a figyelmet, hogy II. János árgus szemekkel figyelte nyugati alkalmazottait. Erre magyarázatot adhatnak Mózes magas fokú nyelvi képességei, melyek még a császári udvarban is ritkaságszámba mentek. Ebből a szempontból Cerbanus hasonló helyzetű alkalmazott lehetett. Mózes elkísérte II. Jánost hadjárataira, ami valóban utalhat arra, hogy a császári adminisztráció működése Mózes asszisztenciája nélkül nem lett volna zökkenőmentes. Sőt, mint a császári diplomácia dokumentumainak megfogalmazója, illetve a császár utazó udvartartásának tagja, esetlegesen olyan információk birtokában is lehetett Mózes, melyek bizalmas természetűek voltak, és nem lett volna szerencsés,

⁷² DONDAINE, Antoine, *Hugues Ethérien et Léon Toscan*, in *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du moyen âge* (1952) 67–134.

⁷³ 1182 áprilisában a „latinok lemészárlásakor” Konstantinápoly nyugati lakosainak nagy része (így a velenceiek, de főképpen a pisaiak és genovaiak) támadás áldozata lett, és a város elhagyására kényszerült. EXARCHOS 55–56. A pogromról lásd: NEOCLEOUS, Savvas, *Tyrannus Graecorum. The Image and Legend of Andronikos I Komnenos in Latin Historiography*, in *Medioevo Greco* (2012) 195–284.

⁷⁴ *Translatio Isidori* 324: „és mivel [Cerbanus] felfigyelt az előjelekre és egyértelmű okoknál fogva, melyek a gőgös tyrannus arroganciája és irigykedése miatt ellenségeskedéshez vezettek [Velence és Bizánc között], engedélyt kért, hogy Jeruzsálembé távozhasson, nehogy a helyzet elmérgesedésével övével szembekerüljön. Atque discordiae ex insolentis tyranni arrogantia et invidia nascentis, auspiciis et evidentibus ammonitus argumentis, ne forte, dissensione inualecente, in contraria suis parte reperiretur, cum qua se Ierosolimam iturum dimitteret, licentiam petiit.”

⁷⁵ *Translatio Isidori* 324.

⁷⁶ CREMASCHI 148: „Statueram tunc certe venturo Pascha vos revisere vita comite, sed prius ac tempus adisset rursum me principis violentia procinctum [a kiadó olvasata: procinctus] laborem subire coegit.”

ha idegen vagy ellenséges fülekbe jutnak. Ez Cerbanus esetén sokkal inkább így lehetett, hiszen olyan állam polgára volt, mely gyakorlatilag hadban állt Bizánccal.⁷⁷ Emellett azt sem szabad elfelejtenünk, hogy Bizánccban egyházi személyek nem harcoltak, míg nyugaton sokkal inkább bevett szokás volt, hogy egyházi személyek katonai cselekményben vesznek részt.⁷⁸ Cerbanus kívánsága, hogy Jeruzsálembé zárandokoljon, nyilvánvaló ürügynek tűnt arra, hogy csatlakozzon a velencei flottához. II. János többször is elhalasztotta az engedély megadását. Értelemszerűen, nem akarta kockáztatni, hogy elveszít egy kimagaslóan képzett és bizalmi funkcióban lévő személyt, amire végül mégis sor került.

Cerbanus ugyanis, miután hiába kért engedélyt az uralkodótól, titokban hagyta el a fővárost. A *Translatio Isidori* izgalmas leírást ad az eseménysorról.⁷⁹ Művében a hű velencei polgár képét rajzolta meg magáról, aki még a bizánci császár parancsával is dacolt, hogy ismét csatlakozhasson övéihez. A narratíva két részre osztható: Cerbanus menekülésére Konstantinápolyból és Iszidórosz ereklyéjének általa történt ellopására, mely azután következett be, hogy rátalált a velencei flottára. Cerbanus, miután titokban elhagyta Konstantinápolyt, elindult a Szentföld felé, de Ikaria szigetén felismerte őt Kréta kormányzója, akivel korábban már találkoztak. Mivel a velenceinek nem volt engedélye, hogy utazzon („epistula dimissoria”), a kormányzó bilincsbe vette és visszatoloncolta a császárvárosba. A hajó azonban útközben kikötött Khioszon. Ott Cerbanus tudomást szerzett Iszidórosz mártír személyéről és csodáiról, és elhatározta, hogy felkeresi a szent sírját, ha alkalma kínálkozik rá. Mivel a kormányzó sietett a fővárosba, Cerbanus csak távolról üdvözölte a mártír templomát. A történet ezen pontjától Cerbanus úgy ábrázolja magát, mint akit pártfogásába vett a mártír.⁸⁰ Ez magyarázatot ad Cerbanus későbbi szerepére a mártír ereklyéjének ellopásában.

Előbb azonban visszavitték Cerbanust a fővárosba, és láncra verve a császári palotába kísérték. Feltehetően felségárulás volt a vád, mint ahogyan magát a szövegben „a császári méltóság megsértőjének” nevezte.⁸¹ Ekkor azonban a *Translatio* narratívája különlegesen izgalmas fordulatot vesz: Cer-

⁷⁷ Lásd még: SUAREZ, *The Western Presence...* 129–130.

⁷⁸ Lásd: I. Alexiosz történetíró lányának a kérdésről formált véleményét: ANNA KOMNENE, *Alexias* (szerk. Athanasios Kambylis – Dietrich R. Reinsch; Berlin – New York, De Gruyter, 2001) 306–308; SUAREZ, *The Western Presence...* 126.

⁷⁹ *Translatio Isidori* 324–327.

⁸⁰ Uo. 324: „[Miuátn Cerbanus elhagyta Khiosz szigetét] megőrizte szívében a csodálatos mártír iránti tiszteletet és odaadást, mint valamiféle fegyverzetet, ami biztonságot és védelmet nyújtott. Portans secum, velut quaedam securitatis et fiduciae arma, venerationem ac votum mirifici martyris.”

⁸¹ Uo.: „Aki megvetette császári öméltóságát. Imperatoriae maiestatis contemptor.”

banus kitepi magát a császári örök kezéből és menekülésbe kezd. Saját maga szerint isteni segítséggel, Charles Brand értelmezésében az öröket lefizető velenceiek révén.⁸² Hősünk ruhát cserél, és eléri Khrüszopoliszt. Brand szerint levette hivatalos udvari ruháját, nehogy a hatóságok újra felismerjék.⁸³ Annak ellenére, hogy az előbbi feltevés nehezen bizonyítható, Brandnek igaza van abban, hogy ez a Nestos melletti Khrüszopolisz Kelet-Macedóniában található, ahonnan könnyebb volt feltűnés nélkül eltávozni, mint Khrüszopolisz kikötőjéből, mely Konstantinápolyval szemben feküdt, a Boszporusz túlsó partján.⁸⁴ Cerbanus szicíliaiaknak adta ki magát, és egy görög hajóra szállt.

b) A szent lopás és a dözse dühe

Ettől kezdve a *Translatio* igazi hagiográfiai leírássá válik, mely egyszersmind lépésről lépésre építi fel Cerbanus apológiáját. A hajó viharba kerül Tenedos mellett, és a kormányos Cerbanusszal együtt Iszidóroszhoz imádkozik. Ígéretet tesznek, hogy ha megmenekülnek, kétségkívül felkeresik a mártír khioszi sírját. A vihar lecsendesedik, és a harmadik napon a hajó kiköt Khioszon. Szombat este érkeznek, és vasárnap hajnalban Cerbanus csodálatos módon felébred álmából. Egy görög szerzetessel, akivel együtt utazott a hajón, felkeresi Iszidórosz mauzóleumát, ahol parrhésia (közvetlen, szabad szólás isteni, szent szereplőkkel szemben)⁸⁵ szellemében megszólítja a mártírt, és segítségét kéri, hogy megtalálja a velencei flottát. Cerbanus megkísérli meggyőzni a mártírt, hogy „működjön együtt” ereklyéinek Velencébe való átvitelében. Itt a *Translatio* hangsúlyozza, hogy Cerbanus ígéretet tesz a mártírnak, hogy ebben ő vezető szerepet fog játszani, és azt követően is a mártír odaadó és hűséges szolgálója marad („sedulus et devotus servus”). Az ima és a kérések meghozzák eredményüket: Cerbanus Rhodoszon rátalál a velencei flottára, köztük egy hajóra, mely unokaöccse tulajdonában van. Itt néhány nemessel, akik Velencében a szomszédai voltak, megosztja titkos tervét. Cerbanus azzal érvel, hogy ha ez Isten és a mártír terve, akkor képesek lesznek titokban („quam occultius et cautius”) ellopni Iszidórosz ereklyéit. Cerbanus terve a következő napon válik valósággá. Társaival együtt behatol Iszidórosz mártír szentélyébe.⁸⁶ Cerbanus az akció vezetője, utasításai nyomán egy kosárba (κάλαθος) teszik a mártír maradványait, és hajójukra viszik. A terv

⁸² BRAND 219.

⁸³ Uo.

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ RAPP, Claudia, *Holy Bishops in Late Antiquity. The Nature of Christian Leadership in an Age of Transition* (Berkeley, University of California Press, 2005) 260–274.

⁸⁶ *Translatio Isidori* 326.

azonban minden előkészület ellenére kiderül. Cerbanus verziójában a csodálatos illat, mely a szent maradványokból áradt, leplezte le őket. Cerbanus és társai azt állították, hogy csak mazsola illatozott a tartóban. Mikor a kosarat felnyitották, a *Translatio* szerint szőlőágakat és szőlőszemeket találtak, melyek alátámasztották Cerbanus és társai magyarázatát.⁸⁷

Viszont a dózse, Domenico Michiel (1117–1130), aki a velencei expedíciót vezette, komolyan neheztelt Cerbanusra. A szövegek és a falképciklus szerint is az a vád érte a velenceit, hogy nem a megfelelő körülmények között és nem díszes kíséret mellett távolította el az ereklyét a templomból. A dözse elégedetlenségének oka – ahogyan az a *Translatió*ból kiderül – az volt, hogy ő maga akarta levezényelni az ereklye elmozdítását. Cerbanus tettével keresztülhúzta számításait.⁸⁸ Cerbanus válaszként, mintegy hagiografikus öngigazolással, írta meg a *Translatio Isidorit*, mely szerint isteni segítség, sőt útmutatás állt ereklyelopása mögött.

A *Translatio Isidori* alapos olvasata egyértelművé teszi, hogy több csoport is versengett Iszidórosz maradványaiért.⁸⁹ A velenceiek kikötöttek a szigeten, és megközelítették a városkát.⁹⁰ A kapu betörése után beözönlöttek az utcákra.⁹¹ Cerbanus és társai rögtön az Iszidórosz-ereklyéknek otthont adó templomhoz siettek, hogy másokat megelőzzenek. A dözse számára egyértelmű

⁸⁷ Uo. 329.

⁸⁸ Uo.: „A dözse rögvest tudomást szerzett a történekről. Azon nyomban nagy gyűlést hívott össze, és mindenki előtt nyíltan tárgyalt az őt ért sérelemlről, melyet balgán ellene elkövettek. Kifejtette, hogy ő [kívánta] a mártír [maradványainak elmozdítását] illő módon és a megfelelő időben kivitelezni. [Ehelyett] nem az arra méltó személyek jelenlétében, díszes felvonulással és tetszetős menetben, a nemesek és más [illő személyek] kíséretében, [hanem egy] szombati napon történt meg az ereklye elvitele. Nam duci continuo res innotuit, qui maxima concione confestim habita querimonium iniuriae sibi temere factam cunctis exposuit necnon late disse-ruit, quod se id apte facere et opportune dispensante non cum quibus dignum fuerat, pompis et gloriosis processionibus obsequiis, neque cum proceribus et ceteris, die sabbato presente, pretiosus sublatus fuerat martyr.”

⁸⁹ Uo. 326.

⁹⁰ Uo. 327. A település a sziget keleti részén feküdt: PETERSHAUSEN, Heinrich K., *Chios*, in *Der neue Pauly Enzyklopädie der Antike II* (szerk. Hubert Cancik et al.; Stuttgart, Metzler, 1996) col. 1126–1127; TSARAVOPOULOS, Ares N., *Η αρχαία πόλη της Χίου*, in *Horos* (1986) 124–144.

⁹¹ *Translatio Isidori* 327: „Az azt követő napon, vasárnap, a szent hitvalló és egyetemes [egyház] doktor Ambrus ünnepén a velenceiek betörték a kaput és behatoltak a városba. Amíg mások saját dolgaikkal és zsákmányszerzéssel voltak elfoglalva, Cerbanus és tervébe beavatott társai a mártír templomához siettek, amely messzebb feküdt. In crastinum itaque, quo dies Dominicus et festum beati confessoris et universalis doctoris Ambrosii colebatur, simul ingressi, portum civitates applicuerunt. Huius [i.e. Cerbani] consilii conscii ad martyris ecclesiam pergunt [...] ecclesia praesertim remota, dum alii quique suis negotiis et capiendis hospitibus occuparentur.” A *Translatio Isidori* beszámol arról is (333–334), hogyan élék fel a velenceiek a sziget készleteit. A szövegkiadó joggal jegyezte meg (*Translatio Isidori* 327, „a” jegyz.), hogy 1125. ápr. 4. szombati napra esett. Ez itt Cerbanus tudatos intervenciójának tűnik, hogy ellensúlyozza a dözse vádját, mely szerint nem vasárnap történt a mártír maradványainak elmozdítása.

volt, hogy nem Cerbanus volt az egyedüli, aki el akarta mozdítani a mártír maradványait és Velencébe szállítani:

Nem kevesen voltak, akik hasonló elhatározástól vezérelve megpróbálták ezt megtenni [ti. ellopni az ereklyét]. A dózse végül hallgatott az előkelők érveire és azokéra, akiket az ereklyelopás főbűnöseinek tartott, hogy ez mindenki érdeke volt, és megnyugodott. Megbocsátotta ezt a nagy vétket nekik.⁹²

Cerbanus úgy ábrázolja Domenico Michielt, mint a megbocsátó vezető példáját. Magát viszont egyértelműen bűnösnek állítja be. A praefatiótól kezdve a mű legvégéig jelen van egy narratív fonál, mely méltatlan bűnösnek állítja be saját magát, ezzel együtt pedig hangsúlyozza alázatosságát és vallásos odaadását.⁹³ Ez a narratív réteg a leleplezésszín végén éri el csúcspontját, ahol Cerbanus magát Mária Magdolnához hasonlítja.⁹⁴ Jól ismert, hogy Mária Magdolna prostituáltból lett Krisztus tanítványává.⁹⁵ Ezzel együtt, ahogyan Cerbanus a *Translatióban* hangsúlyozza, az Úr és Megváltó mégis neki jelent meg először feltámadása után, és nem a tanítványoknak. A szövegben Cerbanusé a végső szó: ha Mária Magdolnának volt megbocsátás, neki is járhat feloldozás az ereklye ellopása miatt.

Sajnálatos módon a velencei Cerbanusról nincs további adatunk, története itt véget ér. A *Translatio Isidorit* Velencébe való visszatérése után írta meg, ahová a győztes expedícióval együtt utazott.⁹⁶ Nem tudjuk, hogy Domenico Michiel annyira megbocsátó lelkületűnek bizonyult-e, amilyennek őt Cerbanus a *Translatióban* ábrázolta. Velencében Cerbanusnak lehettek pártfogói: családtagjai, azok a nemesek, akikre a leleplezésjelenetben utal, és Bonifatius, Olivolo püspöke, akinek Cerbanus a *Translatio Isidorit* ajánlotta.

⁹² *Translatio Isidori* 330: „Nonnulli simili voto flagrantes hoc efficere conati fuerant, precibus placatus maiorum tale factum singulis optabile asserentium et eorum, quos reos maiestatis causabatur, praecipua sanctum deductione, mitigatus, tandem huiusmodi eis noxam ignoscens, conquevit.”

⁹³ Uo. 321: „A bűnök szörnyű terhétől nyomva. Enormi quippe criminum mole gravatus”; „Nekem, aki méltatlan vagyok. Mihi, indigno”; 327–329: a 7–9. fejezetek pontosan dokumentálják, hogy Cerbanus milyen gondosan tartotta be az összes rituális előírást az ereklye elmozdításakor. A jelenet végén ismét felbukkan Cerbanus bűnös volta („Ámbár bűnös volt. Licet peccator esset”).

⁹⁴ *Translatio Isidori* 330.

⁹⁵ Lk 8,2. TSCHOCHNER, Friedrich, *Maria Magdalena*, in *Lexikon der Christlichen Ikonographie VII* (szerk. Wolfgang Braunfels; Róma, Herder, 1974) 515–544.

⁹⁶ Cerbanus említést tett saját költeményéről és Velencei Jákob prózaleírásáról, mely a hadjárat részleteit tárgyalta (*Translatio Isidori* 324). Feltehetően Cerbanus hazatért a flottával Velencébe, és megírta a hadjárat („dicső”) történetét, mellyel javíthatott a dózséval való konfliktus miatt megromlott renoméján.

3. ZÁRÁS, KONKLÚZIÓ

Visszatérve a tanulmány kiinduló kérdésére, vagyis hogy a pannonhalmi és a velencei Cerbanus ugyanaz a személy-e, egy hipotetikus „igen” a felelet. Ez azt is jelenti, hogy a velencei Cerbanus, a császár fordítója készítette el Hitvalló Maximosz *Szeretetről* c. fejezeteinek latin fordítását? Ez is lehetségesnek tűnik. Az, hogy „két” ilyen személy ennyire speciális ismeretekkel, ugyanazon név alatt és időben éljen, kevésbé valószínű. A velencei Cerbanus életrajza sok mindenre választ ad a pannonhalmi Cerbanusszal kapcsolatban. A Dávidnak írott dedikáció „bűnös” motívuma jól illeszkedik a *Translatio Isidori* Cerbanus-képéhez. Cerbanusnak a dózséval való konfliktusa mellett nincs más ismert adat, mely Velencéből való eltávozását megmagyarázná. Lehetett a Magyar Királyságba küldött követ, ahogyan a tárgyalt „engedély-kérdésből” az következhethet. A velencei–magyar kapcsolatok a korszakban sajnos nem elég bőségesen dokumentáltak ahhoz, hogy a kérdést tisztázzuk.⁹⁷ Az nem valószínű, hogy Cerbanus visszatérhetett Bizáncba, ahol a hűség és a szakértelem szerepeltek a császárnak az alkalmazottaival szemben támasztott elváráslista legelején.⁹⁸ Ezzel szemben a tanult itáliaiakat szívesen látták a kor Közép-Európájában. Gellért, a velencei szerzetes, kalandos úton került a Magyar Királyságba, ahol Szent Imrének, az első magyar király fiának tanítója lett, és a születő állam egyik első püspöke.⁹⁹ Azt feltételezik, hogy Gallus Anonymus, a középkori Lengyel Királyság első krónikása, aki 1112–1118 között írta meg művét, egy velencei monostorból érkezett.¹⁰⁰ Cerbanus akár Velencéből száműzött vagy kóbor literatusként, akár követként tartózkodott a Magyar Királyságban, működése nyomán a bizánci lelki irodalom alapműve vált olvashatóvá a latin nyelvű középkori olvasóközönség számára.

⁹⁷ MAKK, Ferenc, *The Árpáds and the Comneni. Political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th Century* (Budapest, Akadémiai, 1989) 19–30.

⁹⁸ Lásd Brand véleményét Cerbanus hűtlenségéről: BRAND 218; lásd továbbá Peter Frankopan tanulmányait, hogy hogyan cserélődött ki Alexiosz uralkodása során egymás után többször a hűtlenné váló hivatali elit: FRANKOPAN, Peter, *Kinship and the Distribution of Power*, in *English Historical Review* (2007) 495/1–34; Uő, *Re-Interpreting the Role of the Family in Comnenian Byzantium: Where Blood is not Thicker than Water*, in *Byzantium in the Eleventh Century* (szerk. Marc D. Lauxtermann – Marek Whittow; London – New York, Routledge, 2017) 181–197.

⁹⁹ NEMERKÉNYI, Előd, *Latin Classics in Medieval Hungary* (Budapest, CEU, 2004) 72–77.

¹⁰⁰ JASINSKI, Tomasz, *Was Gallus Anonymus Monachus Littorensis?*, in *Kwartalnik Historyczny* (2005) 3/69–89; EDER, Maciej, *In Search of the Author of “Chronica Polonorum” Ascribed to Gallus Anonymus: A stylometric Reconnaissance*, in *Acta Poloniae Historica* (2015) 5–23.